

1.3. VOLKSHUIZEN: VRIJ IN EIGEN TEMPEL

Rik STALLAERTS

Overall te lande, bij voorkeur recht tegenover de kerk, bouwde het proletariaat zelf zijn tempels en ontwikkelde er een uitgebreid politiek en cultureel leven: volkshuizen voor volksverheffing en tegen "orgelkotten". Vele van die fraaie oorden zijn afgebroken of omgetoverd tot meubelzaak of voedingsdiscount. Recent zorgen een teruggevonden dynamiek en een enkel, minder partijgebonden initiatief dat de volkshuizen nieuw leven wordt ingeblazen: nieuw elan in oude stenen.

STRUIKROVERS

Tijdens de periode 1850-1860, in de schaduw van de Eerste Internationale, hielden wereldverbeteraars van verschillend pluimage in herbergen vele vergaderingen. Zoals blijkt uit de talrijke politierapporten werden ze nauwlettend gadeslagen. Caf houders werden onder druk gezet toch maar geen lokalen aan die "gevaarlijke socialisten" in huur te geven. De politie nam de moeizaam bijeengeschare gelden in beslag, zoals te Gent in 1859 in de herberg "Het Zwart Hondaken".

De kroniek "50 jaar volkshuis Kalmthout" (1976) vermeldt dat de eerste syndikalist omstreeks de eeuwwisseling als struikrovers moesten bijeen komen: "Te Essen was men verplicht de vergaderingen op een afgelegen plek in de bossen te houden na het vallen van de duisternis - bijna als een dievenbende - om aan broodroof te kunnen ontsnappen".

VOORUIT

Om het lot in eigen handen te nemen, drong de bouw van eigen lokalen zich op. In 1880 werd te Gent de koöperatieve bakkerij "Vooruit" opgericht. Dit initiatief breidde zich weldra spektakulair uit en kreeg in andere steden navolging. Enkele maanden later werd ook te Brussel het broodnodige basisprodukt ko peratief geproduceerd. Eerder, in 1872, had het allereerste volkshuis van België in Jolimont zijn deuren geopend. Maar vooral vanuit Gent werd de idee van de socialistische koöperatieve verspreid, naar Edward Anseeles definitie als "een citadel, opgericht door de socialisten vanwaar ze de bourgeoisie bombardeerden met boterhammen en aardappelen". De koöperatieve beweging legde de materiële basis voor het onafhankelijkheidsstreven dat in het volkshuis zijn treffendste uiting vond. 's Zondags wapperde in iedere lokaliteit een rode vlag fier aan de gevel van het eigen huis, bij voorkeur recht tegenover de kerk. Het volkshuis was een thuis waar werklieden zich politiek, sociaal, cultureel en sportief konden ontwikkelen.

HORTA

Om het uitverkoren gebouw voor een volkshuis in handen te krijgen, moest de kooperatieve in sommige gemeenten (zoals Terhagen) een stroman inschakelen. In de meeste plaatsen werd een burgershuis tot volkshuis verbouwd, zoals te Gent in de Bagattenstraat. Op het platteland, bijvoorbeeld in Eine, mocht een verbouwd hoevetje gerust het socialistische broeinest worden. Maar in de beginperiode werden ook vele nieuwe eigen huizen opgetrokken. Te Sleidinge en elders poseerden de werklieden trots bij hun tempel in opbouw. Steeds kwam er een café in het grondplan voor, ook vergaderzalen. Als het kon, vervolledigden een feestzaal en kantoren het complex. Een winkel van de kooperatieve was ook nooit ver weg, ofwel werd die geïntegreerd in het volkshuis. In Brussel en Gent groeiden de kooperatieven zo snel dat nog voor de eeuwwisseling heuse werkmanspaleizen ontstonden die in het stedelijk landschap wedijverden met de grootste burgelijke of kerkelijke gebouwen. De werkers heersten nu over hun eigen katedralen. In Brussel resulteerde het memorabele samengaan van een naar een nieuw tijd hunkerende bourgeoisie (Solvay) en een arbeidersbeweging in volle expansie in een schitterend Brussels volkshuis ontworpen door Victor Horta.

De opening van het volkshuis in 1899 moet een formidabele gebeurtenis geweest zijn. De vele buitenlandse gasten zorgden voor een internationale weerklank van het unieke fenomeen van de tientallen Belgische volkshuizen. Een reeks volkshuizen samen met Horta's parel (en het internationaal protest tegen afbraak van het Brussels volkshuis in 1965) deden een "myte" ontstaan zoals Prof. Dr. Herman Balthazar op een internationaal kongres over volkshuizen kon vaststellen (Sienna, 1983; zie: AMSAB-Tijdingen, I, 1983, 3-4).

Voor "Ons Huis", "Kleermagazijn", "Feestlokaal", de grandioze feestpaleizen te Gent, deed men berceep op de meer konventioneel werkende architect Ferdinand Dierkens. "Dierkens hanteerde helemaal niet, zoals men in het Gentse wel eens graag beweert, de vormtaal van het opkomend socialisme, maar eenvoudigweg de stevig ingeburgerde eklektische taal van zijn tijd. Het was de drukdoende periode waarin het lichtzinnig goed stond een huis te bewonen met een Moorse veranda, een Venetiaanse eetplaats, een rococosalon, een Egyptische fumoïr en ook wel een serre in golvende art-nouveaustijl" (Johan Baele, Vrij gedacht in ijzer, ill. 190). Een kijkje in het Feestlokaal Vooruit is een echt feest voor het oog.

HET RODE WIEL

Net zoals de architectuur van de socialistische gebouwen, bewegen ook de activiteiten in de volkshuizen zich steeds tussen vernieuwing en traditionele burgerlijke waarden. Als hart van de socialistische beweging werd in de volkshuizen druk vergaderd, gefeest, gemusiceerd. Alle grote manifestaties vertrokken of eindigden aan het volkshuis. Het was het stamlokaal van de kaartvereniging "De Vreugde", de harmonie "De Werker", de

velopropagandaklub "Het Rode Wiel", de turnkring "Verbroedering", de biljartvereniging "De Rode Bal", "De Rode Postzegel", "De Multatulikring", enz..

In Gent organiseerde de huiskunstenaar Jules Van Biesbroeck Jr. een groot kunstfeest in en rond de volkshuizen, tegen de "vuile slempartijen" van carnaval. In 't algemeen regeerden de eerste generatie socialistische voormannen als brave Hendrikken. De beweging was gedisciplineerd georganiseerd, in het café werden geen sterke dranken geschonken om het hoge alcoholisme enigszins af te remmen tegenover "braspartijen in de orgelkotten", zoals tijdgenoot Karel Beerblock ze noemt.

De harmonieën veroverden vanuit de volkshuizen de straat in concurrentie met de kristelijke en liberale fanfares. De demonstraties van de turnkringen, die oefenden in de rode huizen, vormden een aantrekkelijk, sportief en socialistisch uithangbord. In de jaren '20 werd de film razend populair en nam zonder moeite bijna dagelijks de feestzaal van de volkshuizen in. In 1931 waren er een 80-tal socialistische cinema's in België, zonder rekening te houden met de 200 volkshuizen waar min of meer regelmatig films gedraaid werden.

LOKAAL "VOLKSHUIS,,

bij LOUIS VAN GASTEL

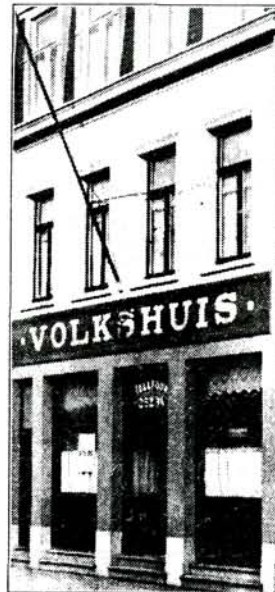
DE BOSSCHAERTSTRAAT, 7-9. ANTW.

Tel. 752,94

Gekend voor zijn fijne bieren

Sportuitslagen

Zaal voor Maatschappijen



Zetel der Soc
 Fotokring
 «KUNST door LICHT»
 —
 Tooneelkring
 «Arbeiderskunst»
 —
 Harmonie
 «Strijd voor Recht»
 —
 Zangkring «Volkskreet»
 —
 Veloclub
 «Rode Wielers»
 —
 F. C. «Marianne»
 —
 Kindergroep
 «De Rozenknop»
 —
 Breiclub
 «Genot door Vlijt»
 —
 Vrouwengroep 9^e Wijk
 —
 Propagandakring 9^e wijk

FUSIE

Tussen de twee wereldoorlogen sloten de plaatselijke koöperatieven en de daarbij horende volkshuizen meer en meer aan elkaar.

De grote Luikse fusie "Union Coöperative" nam zelfs tijdelijk het heft van het Antwerps "Koöperatief Verbond" in handen. Anderzijds was er een tegengestelde beweging die de oorspronkelijke gemeenschappelijke socialistische beweging o.m. in een aparte syndikale, koöperatieve, politieke en mutualistische sekte formeerde. Daarnaast ontstaan uit de strijd voor de achturige werkdag (naast de volkshuizen) vanaf 1921 "Achturenhuizen". In Kortrijk opende een textielhuis.

In de tweede helft van de jaren '30 valt de socialistische bouwwoede, met de grote momenten kort voor W.O. I en in de jaren '20, grotendeels stil. Weinig nieuwe lokalen worden in de nasleep van de crisis van '30 en het failliet van de koöperatieve geldschieter "Bank van de Arbeid" nog opgetrokken. Wel deed een nieuwe oriëntatie haar intrede. Onder impuls van het betaald verlof ontstaan bewegingslokalen aan zee en in de Ardennen. Zo bijvoorbeeld bouwden in de Antwerpse Kempen jonge werklozen in 1935 "Het Veen".

De oorlogsperiode 1940-'45 bracht heel wat schade toe aan de socialistische infrastructuur. Veel lokalen waren gebruikt door de bezetter als garage, stapelruimte, kantoor of soldatenbioskoop. De herbouw verliep moeizaam en het vooroorlogse elan van de pioniers was wat weggeëbd. Weinig socialistische organisaties bouwden na 1945 nog nieuwe lokalen, tenzij waar de beweging nieuwe regio's veroverde. Zo bouwde de Limburgse mutualiteit via de v.z.w. "Germinal Uitbreiding" in de jaren '80 een hele reeks huizen, combinaties van kantoor en trefcentrum.

Vooraf na 1960 lopen de honderden volkshuizen in 't algemeen leeg en worden ze afgebroken of omgevormd tot meubelzaak of voedingsdiscount. De koöperatieve beweging, organisatorisch niet opgewassen tegen het nieuwe fenomeen van de supermarkten, pikte te laat op de trend in. Nieuwe investeringen, gericht om de winkels te moderniseren, laten de volkshuizen in de kou staan. Ook het gemeenschapsleven in en rond de volkshuizen krijgt klappen. Enerzijds breekt men met de auto en de nieuwe reislust uit de eigen ruimte van de woonplaats met haar specifiek zuilgebonden cultureel leven. Anderzijds trekt men zich in de huiskamer terug om tv te kijken.

VOORUIT (II)

In de jaren '70 nemen pluralistische culturele centra ten dele de activiteiten van de vroegere socialistische trefcentra over. Maar de grootschaligheid van de inplanting, het aan de gemeentevaders gebonden beheer en de momentele bouwstop zorgen ervoor dat minder partijgebonden initiatieven vanuit volkshuizen nieuw en vrolijk leven wordt ingeblazen: Cultureel Centrum Vooruit te Gent.

Ook in de Volkshuizen van Wetteren en Zele wordt opnieuw geïnvesteerd en er is in 't algemeen een grotere bezorgdheid om de materiële bouwsele uit het socialistisch verleden: nieuw elan in oude stenen?